

Buko, Andrzej

Chełm (Góra Katedralna), woj. lubelskie : badania w roku 2010

Światowit 8 (49)/Fasc.B, 175-177

2009-2010

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ BUKO

CHEŁM (GÓRA KATEDRALNA), WOJ. LUBELSKIE. BADANIA W ROKU 2010 (PL. 89–90)

Wczesnośredniowieczny Chełm należy do kluczowych ośrodków polsko-ruskiego pogranicza. Pomimo stuletniej tradycji badań, jego początki i wczesne etapy rozwoju pozostają nadal słabo poznane. Newralgicznym miejscem, utożsamianym z początkami Chełma, jest Góra Katedralna. Tutaj, zgodnie z wynikami starszych badań i przypuszczeniami badaczy, winny się znajdować: miejsce kultu pogańskiego, relikty grodu z okresu wczesnopaństwowego, elementy zabudowy palatinalnej i sakralnej, ruiny kamiennej wieży oraz zagadkowy mur kamienny, starszy od palatium (por. BUKO 2003).

Wspomniane elementy architektury dotyczą czasów świetności Chełma w pierwszej połowie XIII wieku, gdy ośrodek ten – gruntownie przebudowany przez księcia Daniela Romanowicza – stał się nie tylko jego rezydencją, ale faktyczną stolicą Księstwa Halicko-Wołyńskiego (por. ISAIEVIČ 1999). Na Górze Katedralnej znajduje się sanktuarium chrześcijańskie, którego tradycja sięga okresu wczesnego średniowiecza (por. NATKAŃSKI 2000; ALEKSANDROVIČ 2001; w cytowanych pracach dalsza literatura). W literaturze przedmiotu sformułowano też sugestię, że jeszcze przed powstaniem państwa polskiego, na kulminacji tej znajdować się mogło pogańskie miejsce kultu (por. RUSZKOWSKA 2000).

Już w odległej przeszłości podejmowano próby odтворzenia pierwotnej topografii Góry Katedralnej i rekonstrukcji elementów jej zabudowy. Trzyletnie prace terenowe badaczy rosyjskich, przeprowadzone u progu XX wieku, miały na celu głównie odsłonięcie murów rezydencji książęcej. Już w pierwszym roku ich realizacji (1910), w południowej części wzgórza natrafiono na mur o grubości 2 m, zachowany do wysokości 4 m. W latach następnych (1911–1912) strategia badań została całkowicie podporządkowana odsłonięciu murów pałacowych. Łącznie, w ciągu trzech sezonów archeologicznych, przebadano powierzchnię około 300 m². Brak środków finansowych uniemożliwił kontynuowanie badań. Kierujący nimi Petro Pokryszkin nie opublikował ich wyników. Zadania tego podjął się Paweł Rappoport (1954) na podstawie zachowanej dokumentacji.

Kolejne prace terenowe, realizowane w latach 60. XX wieku przez zespół Wiktora Zina (por. ZIN, GRABSKI 1967a, 1967b; GURBA, KUTYŁOWSKA 1970), nie doprowadziły do rozstrzygnięcia przedmiotowych kwestii. Uwaga ta dotyczy również badań sondażowych zrealizowanych w roku 2001 w rejonie Wysokiej Górki¹.

Najnowsze badania na Górze Katedralnej w Chełmie (stanowisko 1, AZP 80-90/1), zainicjowane w roku 2010, są elementem interdyscyplinarnego projektu badawczego, pt. „Zespół rezydencjonalno-sakralny na Górze Katedralnej w Chełmie”. Program ten, przygotowany w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN, przy współudziale innych instytucji, finansowany jest przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Jego realizatorami są także badacze i studenci Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, prowadzący w Chełmie prace w ramach umowy pomiędzy PAN i UW. W projekcie uczestniczą również historycy architektury z Instytutu Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod kierunkiem dr hab. Teresy Rodzińskiej-Choraży, pracownicy Instytutu Geografii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

¹ Prace sondażowe, konsultowane przez autora, realizował zespół chełmskich archeologów mgr. Stanisława Gołuba i mgr. Tomasza Dzieńkowskiego (Firma Usługi Archeologiczne, Chełm).

(dr hab. Radosław Dobrowolski) oraz Instytutu Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jana Kazimierza w Bydgoszczy (dr hab. Dariusz Dąbrowski). W roku 2010 w badaniach udział brali studenci Instytutu Archeologii UW i Universidad de Granada, Facultad de Filosofía y Letras. Realizację prac terenowych powierzono zespołowi badaczy chełmskich, kierowanych przez mgr. Stanisława Gołuba i mgr. Tomasza Dzieńkowskiego. Kierownikiem całości projektu jest autor, reprezentujący IA UW oraz IAE PAN. Tegoroczne prace trwały 2 miesiące (1 sierpień – 30 wrzesień 2011), z czego ekipa w pełnym składzie (wraz z autorem) pracowała w m-cu sierpniu. W początkowej i końcowej fazie badań, których celem było m.in. zabezpieczenie odkrytych elementów architektonicznych i wykonanie dokumentacji, pracowali w terenie głównie archeolodzy chełmscy i krakowscy historycy architektury.

Kluczowym dla naszego zespołu zadaniem pozostało, podobnie jak przed laty, rozpoznanie oraz interpretacja funkcjonalna i chronologiczna zabudowy wzgórza, w tym zespołu rezydencjonalnego, którego powstanie łączone jest z działalnością na terenie Chełma księcia włodzimiersko-halickiego Daniela Romanowicza (1. połowa XIII wieku). Czy jest to monumentalny „pałac” o tradycji bizantyjskiej, czy może „palatium” wzorowane, co najmniej częściowo, na budowlach z kręgu architektury zachodniej? Kolejne pytania dotyczą zagadkowych budowli wzniesionych w obrębie kamiennych murów.

W roku 2010 w obrębie 10 wykopów zlokalizowanych w południowej części Wysokiej Górki (północna część Góry Katedralnej) przebadano łącznie obszar ok. 100 m² (Ryc. 1). Głębokość wykopów była znaczna i sięgała do 5 m. Ustalono, że Wzgórze podlegało w przeszłości daleko idącym transformacjom. Co najmniej ⅔ jego aktualnej wysokości jest bowiem nasypem antropogenicznym. Nie można wykluczyć, że najniższe odkryte poziomy ze śladami spalenizny odnosić się mogą do okresu sprzed czasów powstania zespołu rezydencjonalnego.

W pierwszym sezonie badań odsłonięto trzy narożniki zespołu pałacowego, wykonane z opoki kredowej i zielonych ciosów glaukonitytowych (Ryc. 2). Natrafiono też na monumentalne wejście do kamiennej budowli, z zachowaną częściowo posadzką i pilastrami (Ryc. 3). Można przypuszczać, że budowla miała powierzchnię około 200 m².

Celem badań było też odsłonięcie murów czworokątnej wieży, o wymiarach 11,6×11–12 m. Wykonano ją z piaskowca sarmackiego i zlepieńców na zaprawie wapiennej. Zachowana wysokość obiektu wynosi 2 m (Ryc. 4). Nierozstrzygnięte pozostaje pytanie, czy obiekt ten pochodzi z czasów Kazimierza Wielkiego, jak sądzili nasi poprzednicy, czy też budowla stanowi element funkcjonalny części rezydencjonalnej z czasów Daniela Halickiego. Kwestie te będą przedmiotem szczegółowych analiz w roku 2011.

W trakcie badań pozyskano XIII-wieczną ceramikę stołową o wysokich walorach technologicznych i dekoracyjnych, w tym naczynia szkliwione. W warstwach kulturowych występowały też szkliwione płytki posadzkowe, zdobiące niegdyś podłogi i ściany rezydencji, liczne detale architektoniczne wykonane z zielonego glaukonitytu, pochodzące z budowli pałacowej (Ryc. 5), a także grudki stopionego ołowiu i miedzi pochodzące, być może, ze spalonej kaplicy.

W kolejnym sezonie wykopaliskowym planowane jest rozpoznanie wnętrza rezydencji, podjęta też zostanie próba zlokalizowania – poświadczonej przekazami źródeł pisanych (Kronika halicko-wołyńska) – kaplicy pałacowej.

Prof. dr hab. Andrzej Buko
Instytut Archeologii
Uniwersytet Warszawski
abuko@uw.edu.pl

Literatura

- ALEKSANDROVIČ, V.
2001 Chol'mska ikona Bogarodicy, L'viv.
- BUKO, A.
2003 *Góra Katedralna w Chełmie jako przedmiot badań interdyscyplinarnych*, „Światowit” IV (XLV)/B (2002), 19–28.
- GURBA, J., KUTYŁOWSKA, I.
1970 *Sprawozdanie z badań wczesnośredniowiecznego grodziska w Chełmie Lubelskim*, „Sprawozdania Archeologiczne” XXII, 231–241.
- ISAJEVIČ, J.
1999 *Galicko-Volin'ska deržava*, L'viv.
- NATKAŃSKI, K.E.
2000 *Początki kultu na Górze Chełmskiej*, „Eastern Review” 4, 411–423.
- RAPPOPORT, P.A.
1954 *Chol'm*, „Sovetskaâ Archeologiâ” 20, 313–323.
- RUSZKOWSKA, U.
2000 *Czy na Górze Chełmskiej znajdowało się miejsce kultu pogańskiego?*, „Eastern Review” 4, 405–410.
- ZIN, W., GRABSKI, W.
1967a *Fazy rozwoju przestrzennego miasta Chełm*, *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji. Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie (lipiec–grudzień 1966)*, Kraków, 721–725.
1967b *Wyniki badań architektonicznych nad wczesnośredniowiecznym Chełmem*, *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji. Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie (lipiec–grudzień 1966)*, Kraków, 725–729.

ANDRZEJ BUKO

CHEŁM (CATHEDRAL HILL), THE LUBELSKIE VOIVODESHIP. EXCAVATIONS IN 2010

Origins of early medieval Chełm, one of the most important centres of the Polish-Rus' borderland, are still poorly recognised, in spite of a long history of excavation works.

Cathedral Hill is a key spot on the map of the town and research on this place attracted much attention in the past. The author discusses guidelines of the most recent three-years program of interdisciplinary research that was initiated in spring 2010. Employees of various scholarly institutions participate in this program and the first season

of field examinations yielded numerous interesting discoveries with regard to the ducal seat from the time of Roman of Galych. The seat originated most probably in the first half of the 13th c. This especially concerns perfectly preserved remains of the circumferential masonry wall of the seat that was exposed in the course of excavations, as well as elements of a monumental entrance gate that was situated on its western side.

Translated by Grzegorz Żabiński

Ryc. 1. Północna część Góry Katedralnej w Chełmie (tzw. Wysoka Górka) – miejsce badań archeologicznych (a) oraz widok ogólny wykopalisk w lecie 2010 r. (b) (fot. A. Buko).

Fig. 1. Northern part of Cathedral Hill in Chełm (so-called High Hillock or 'Wysoka Górka') – place of archaeological research (a) and a general view of the excavations in Summer 2010 (b).

Ryc. 2. Wykop 18. Odsłonięty północno-zachodni narożnik budowli pałacowej z widocznymi w wątku muru ciosami zielonego glaukonitytu – widok z góry (fot. A. Buko).

Fig. 2. Trench 18. Exposed north-western corner of the palace building with ashlar of green glauconite that are visible in the bond of the wall – view from above.

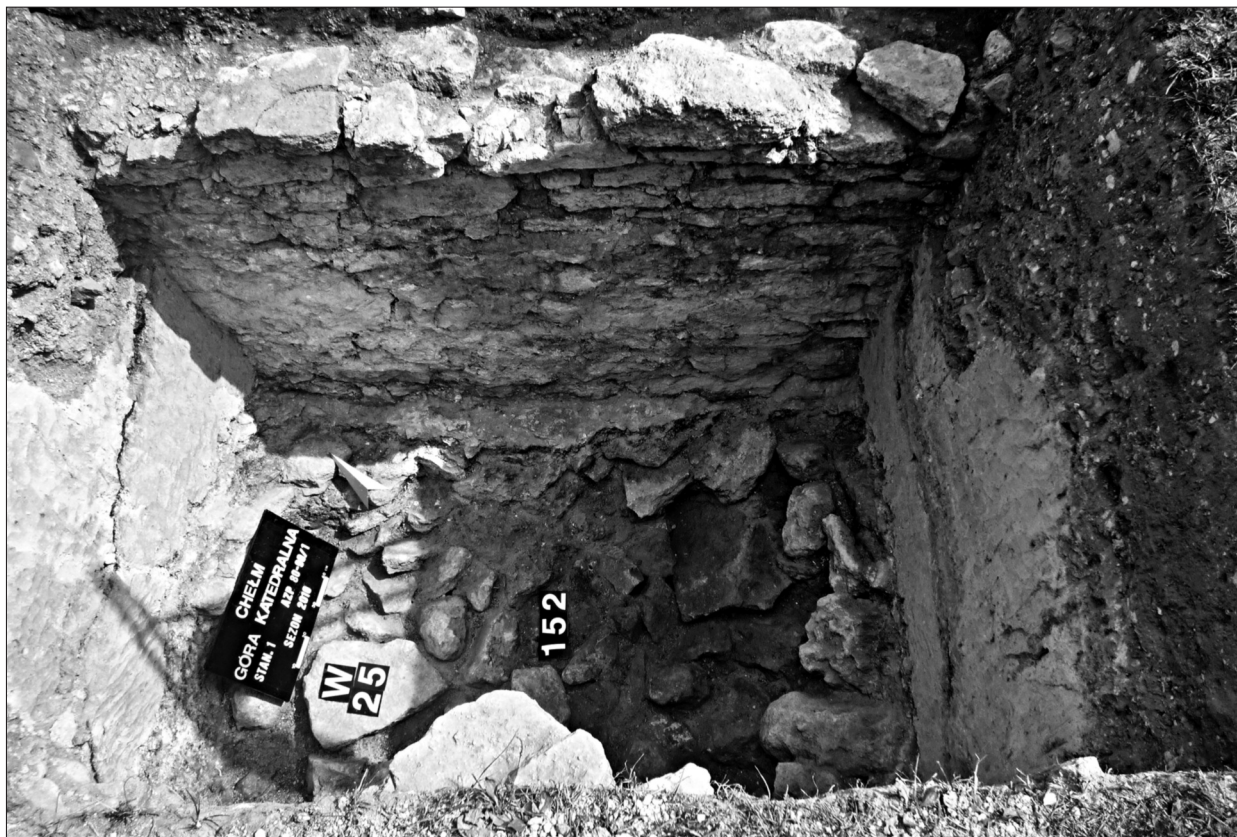

Ryc. 3. Wykop 23. Strefa wejścia głównego (?) do budowli pałacowej. Widok od strony NE na poziom posadzki, pilastry i prostokątne ciosy opoki kredowej, stanowiące wątek muru (fot. A. Buko).

Fig. 3. Trench 23. Zone of the main entrance (?) into the palace building. View from NE on the level of paved floor, pilasters and rectangular ashlar of chalkstone, which constitute the bond of the wall.

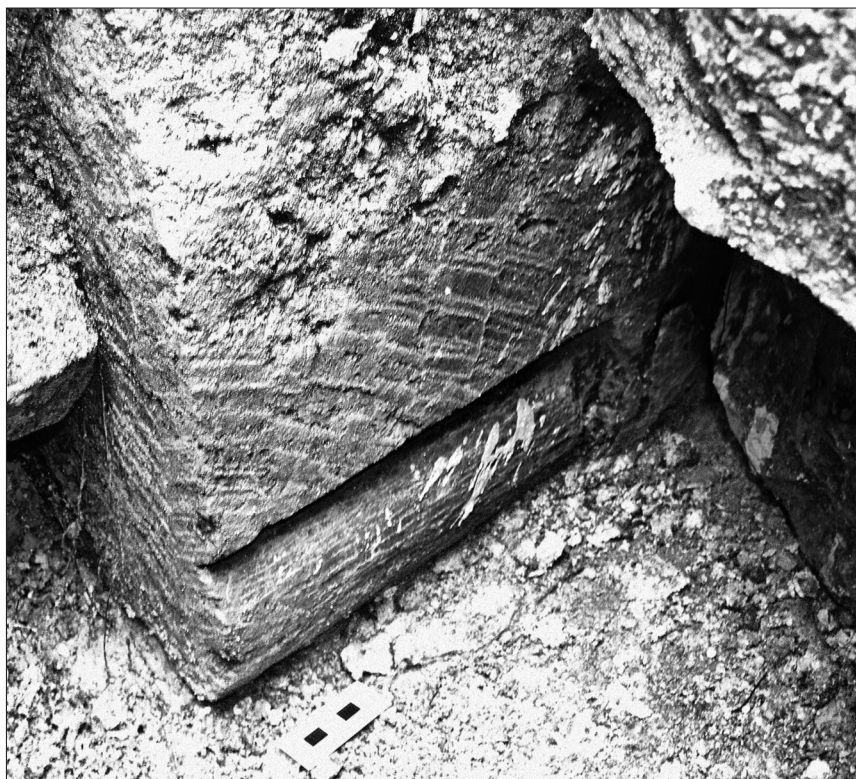

PLANSZA 90

Ryc. 4. Wykop 25. Widok na mur wieży (lico zachodnie) wkomponowanej (?) w mur budowli pałacowej. Poniżej stopy fundamentowej widoczne rumowisko głazów opoki kredowej (fot. A. Buko).

Fig. 4. Trench 25. View of the masonry wall of the tower (western face), integrated (?) into the masonry wall of the palace building. Rubble of boulders of chalkstone can be seen below the foundation footing.

Ryc. 5. Wykop 17. Znalezione we wtórnym kontekście stratygraficznym element architektoniczny, wykonany z zielonego glaukonitytu, pochodzący najpewniej z wystroju budowli pałacowej (fot. T. Dzieńkowski).

Fig. 5. Trench 17. Architectural element discovered in a secondary stratigraphic context. It was made of green glauconite and it came in all probability from the decoration of the palace building.